

פסח לה'

הגזירה

- סִבֵּת הַשִּׁיעֲבֹד – א. הפסוק (דברים ד, כ) אומר ויוצא אתכם מכור הברזל ממצרים להיות לו לעם נחלה כיום הזה, ובפשוטו הכונה שירדו למצרים כדי לזכך את עצמם, ואומרים המפרשים שהוא מחטא אדם הראשון. ב. **רמב"ן** בראשית יב, י - אברהם נענש שבניו ירדו למצרים, בגלל שירד בזמן הרעב למצרים בלי ציווי, ולא בטח בה'. **וז"ל**, ודע כי אברהם אבינו חטא חטא גדול בשגגה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני פחדו פן יהרגוהו והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו כי יש באלהים כח לעזור ולהציל, גם יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב עון אשר חטא כי האלהים ברעב יפדנו ממות ועל המעשה הזה נגזר על זרעו הגלות בארץ מצרים ביד פרעה במקום המשפט שמה הרשע והחטא. וכן הוא **בזוהר** לך לך עמוד פא: אָמַר רַבִּי יְהוּדָה תָּא חַזִּי, כִּינן (ס"א בגין) דְּנַחַת אַבְרָהָם לְמִצְרַיִם בְּלֹא רָשׁוּ, אֲשֶׁתְּעַבְדוּ בְּנֵי בְּמִצְרַיִם אַרְבַּע מָאָה שָׁנִין, דְּהָא קְתִיב וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרָיִמָּה. וְלֹא קְתִיב רַד מִצְרַיִם, וְאַצְטַעַר כָּל הָהוּא לִילֵיאָ בְּגִינָה דְשָׁרָה. ג. **בספורנו** (טו, יג) כתב שהשעבוד לא התחיל בחיי השבטים, אלא אחר כך חטאו ישראל והתחיל השעבוד, **וז"ל**, כי אמנם זה לא קרה להם בדורות הצדיקים שכל זמן שהאחד מן השבטים קיים לא התחיל השעבוד אבל קרה כאשר העוו את דרכם כמו שהעיד הנביא באמרו 'וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי איש שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו ואומר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים ואעש למען שמי'. וכן מסביר הספורנו בספר שמות בסיפור השיעבוד, דהכל בא מחמת שחטאו, **וז"ל**, כשראו אותם מבזים עצמם לפעולה פחותה (נראה כונתו לע"ז) שמו אותם לעבדים, וזה כי כפי מה שהיו מוסיפים חטאת על חטאת כן אבדה עצתם ויצאו מרעה לרעה (שמות א, יג). ושם בפסוק שאחרי זה, **וז"ל**, וימררו את חייהם, כאשר הוסיפו לחטוא בדעות ובמעשים, כמו שהעיד הנביא באמרו 'וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי, איש שקוצי עיניהם לא השליכו, ואת גלולי מצרים לא עזבו', ואומר 'לשפוך חמתי עליהם, לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים' וכן היתה יד צריהם עליהם הלך וקשה. **וביחזקאל** (כ, ח) נאמר על בני 'במצרים, וימרו בי ולא אבו לשמע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו ואמר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים. ומסביר שם **רש"י**, הם הרשעים רובם של ישראל שמתו בשלשת ימי אפלה כמו שנאמר וחמושים עלו בני ישראל וגו' (שמות יד) אחד מחמשים ויש אומרים אחד מחמש מאות!!!. ובפסוק שאח"כ, ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים אשר הָמָה בְּתוֹכָם אֲשֶׁר נִודַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעִינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. ומשמע דגאלם רק כדי שלא יתחלל שמו. ד. והשל"ה (עשרה מאמרות מאמר ג' ד') כותב שהשיעבוד היה כדי להרגילים בעבדות שיהיו מוכנים לעבדות לה', וכן מביא בהגדת שיח יצחק בהקדמה בשם שמן המור ור"י אבן שועיב, ושם מביא השיח יצחק עוד דעות בסיבת גלות זו.
- **רמב"ן** בראשית טו, יב – בברית בין הבתרים נגזרה הגזירה על הד' גלויות, ותלוי אם יחטאו ישראל, אך גלות מצרים כבר נגזרה, **וז"ל**, כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחזת עולם אמר לו כמשייר במתנתו שארבע גלויות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו ואחרי כן הודיעו בבאור גלות אחרת שיגלו תחלה שהוא גלות מצרים שכבר נענש בו כאשר פירשתי.
- בברית בין הבתרים נאמר לאברהם - יִדְעָ תִּדְעָ כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. ומסביר **רש"י** שאת חשבון הארבע מאות שנה מתחילים למנות מלידת יצחק, **וז"ל**, כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב, ויעקב כשירד למצרים אמר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, הרי ק"ץ, ובמצרים היו מאתיים ועשר כמנין רד"ו, הרי ארבע מאות שנה. **והרמב"ן** מסביר, **וז"ל**, זה מקרא מסורס ושיעורו כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ועבדום וענו אותם ולא פירש כמה ימי העבדות והעינוי.
- הטעם שלא ירשו את הארץ מיד בברית בין הבתרים – 'כי לא שלם עון האמרי' (שם טו, טז) דלא נתמלאה סאתם.

השיעבוד

- **הרמב"ן** (שמות א, י) מסביר, שפרעה התחיל את השיעבוד בשלבים, דבהתחלה הטיל מיסים, ואח"כ ציוה למילדות שיהרגו את הזכרים, ואח"כ ציוה לכל העם שיהרגו את הזכרים. **וז"ל**, לא ראה פרעה וחכמי יועציו להכותם בחרב, כי תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ במצות המלך הראשון. וגם עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חמס כזה, כי עמהם הוא מתייעץ, ואף כי בני ישראל עם רב ועצום ויעשו עמהם מלחמה גדולה. אבל אמר שיעשו דרך חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם, ולכך הטיל בהם מס, כי דרך הגרים בארץ להעלות מס למלך כמו שבא בשלמה (מ"א ט כא). ואחרי כן צוה בסתר למילדות להרוג הזכרים על האבנים, ואפילו היולדות עצמן לא ידעו בהם. ואחרי כן צוה לכל עמו 'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו' אתם. והענין שלא רצה לצוות לשרי הטבחים אשר לו להרגם בחרב המלך או שישליכו הם אותם ליאור, אבל אמר לעם כאשר ימצא כל אחד ילד יהודי ישליך אותו

ביאור, ואם יצעק אבי הילד אל המלך או אל שר העיר יאמרו שיביא עדים ויעשה בו נקמה. וכאשר הותרה רצועת המלך היו המצרים מחפשים הבתים ונכנסים שם בלילות ומתנכרין ומוציאים הילדים משם. וכן כותב **האבן עזרא** (שם יג), **וז"ל**, רעות רבות חדש עליהם בראשונה לעשות מלאכתו. וכאשר ראה שלא חסר רבותם נתן רשות למצרים ולשריהם להעבידם יותר מחק העבדים וזהו בפרך. והוא כדברי המתרגם ארמית. ולומר בפיט פרוכים. איננו נכון כלל. וכאשר ראה שלא יועיל זה אז קרא למילדות שהן שרות על כל המילדות וצוה להרוג כל הזכרים הילודים. ובפסוק טז כתב **וז"ל**, 'והמתן אותם', בסתר שלא יודע הדבר כי חמס היה עושה. ואומר **הרמב"ן**, שהגזירה להרוג את הזכרים היתה זמן מועט, וכותב את הסיבות האפשריות לזה, **וז"ל**, ונראה שעמד זה ימים מעטים, כי בלדת אהרן לא היתה הגזירה, וכשנולד משה נראה שנתבטלה, אולי בת פרעה בחמלה עליו אמרה לאביה שלא יעשה כן, או כאשר נשמע כי מאת המלך נהיה הדבר ביטל אותו, או שהיה על פי האצטגנינות כדברי רבותינו (שמו"ר א כט), כי הכל התחכמות עליהם שלא יודע החמס.

■ וַיִּשְׁמְעוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתָם וַיָּבִין עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת פֶּתֶם וְאֶת רַעְמֶסֶס (שמות א, יא). וכותב **האבן עזרא ז"ל**, וטעם ענותו ליבש זרע הזכרים. **והרמב"ן** כתב, דהעם המצרי היה משעבד את ישראל, **וז"ל**, וכל איש מצרי שיצטרך בעבודה ימשול לקחת מהם אנשים שיעשו עבודתו. וזה טעם 'ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך'. ועוד כותב, שהיו מקבלים לחם צר, אך יכלו לקחת מהגנות ככל שרצו במצוות מלך, **וז"ל**, והיה המלך מפרנס אותם בלחם צר כמנהג לפועלי המלך. וזה מאמר המתאווים שאמרו זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשואים (במדבר יא ה), כי הדגה במצרים רבה מאד והיו לוקחים מן הצדים אותם במצות המלך, ולוקחים מן הגנות קשואים ואבטיחים, ואין מכלים כי מצות המלך היא.

■ **רש"י** (א, כב) כותב, שפרעה ציוה להרוג את כל הזכרים ואף של המצרים, **וז"ל**, אף עליהם גזר, יום שנולד משה אמרו לו אצטגנינו, היום נולד מושיען, ואין אנו יודעים אם ממצרים אם מישראל, ורואין אנו שסופו ללקות במים, לפיכך גזר אותו היום אף על המצרים, שנאמר כל הבן הילוד, ולא נאמר הילוד לעברים.

■ בילקוט שמעוני (שמות קפב) מסופר על העינוי שסבלו ישראל וכנגד זה המכות שעשה ה' למצרים. **וז"ל**, דם מפני מה בא עליהם שהיו רואים את ישראל שהיו טובלין מטומאותיהם ואת בנות ישראל שהיו טובלות מנדתן ואחזו עליהם את המים כדי שלא יטבלו לפיכך הפך הקדוש ברוך הוא את כל מימיהם לדם, צפרדעים מפני מה באו עליהם אמרו לישראל צאו והביאו לנו שקצים ורמשים ונשחק בהן כמו שאנו רוצין לפיכך הביא עליהם צפרדעים עד שנשמע קולן בתוך כרסן של מצרים שהיו עושין קוקי, ולא עוד כשהיו נכנסין לבית הכסא היו מנשכין אותן בנקבן, כנים מפני מה הביא עליהם ששמו את ישראל מכבדי בתים מכבדי דרכים מכבדי חוצות ורחובות, האיש מכבד בית האשה והאשה מכבדת בית האיש. לפיכך הפך הקדוש ברוך הוא עפרם לכנים עד שלא מצאו ישראל עפר שיכבדו. ערוב מפני מה הביא עליהם שאומרים להם לישראל צאו והביאו לנו דובים ואריות ונעשה קניגיוס ונשחקה בהן כמו שאנו רוצים ואל יבואו זה אצל זה ויפרו וירבו לפיכך הביא עליהם כל חיה רעה, דבר מפני מה בא עליהם ששמו את ישראל רועי סוסים וגמלים חמורים בקר וצאן לפיכך הביא עליהם דבר והרג כל מה שרעו ישראל עד שלא מצאו ישראל בהמה שירעו. שחין מפני מה הביא עליהם ששמו את ישראל שמשים להחם את הצוננים ולצנן להם את החמין לפיכך הביא עליהם שחין לח כדי שלא ירחצו בין בחמין ובין בצונן. ברד מפני מה מפני ששמו את ישראל נוטעי גנות ופרדסים לפיכך הביא עליהם ברד ושבר כל מה שנטעו ישראל. ארבה מפני מה ששמו את ישראל זורעי חטים ושעורים ופול ועדשים וכל מיני קטניות לפיכך הביא עליהם ארבה ואכל כל מה שזרעו ישראל. חשך מפני מה בא עליהם ברוך המקום ברוך הוא שאין לפניו משוא פנים כדי לקבור פושעיהם של ישראל. בכוריהם מפני מה מתו משום שאמר בילדכן את העבריות ואף זו גזרה טובה אם אמר אם בת היא והמתן אותה נתמעטו שונאיהן של ישראל לפי שדרכו של איש לישא לו עשר נשים לפרות ולרבות מהן ואין דרכה של אשה להנשא אפילו לשני בני אדם כאחת. ומפני מה טובעו בים סוף משום שנאמר ויצא פרעה לכל עמו וגו' כל הבן הילוד וגו', ומה היו עושים בניהם של מצריים הרשעים היו מחזירין בכל עיירותיהם של ישראל וכיון שהיו שומעין את קולה של אשה שהיא צועקת מתוך לידתה הולכין ואומרין לאבותיהם ובאין ונוטלין בניהם ומשליכים לנהר שנאמר אחזו לנו שועלים וגו' אלו מצריים הרשעים, שועלים קטנים אלו בניהן.

תחילת הגאולה

■ וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעְקוּ וַיַּעַל שְׁעֵתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבֹדָה (שמות ב, כג). ומביא **רש"י** מהמדרש, **וז"ל**, וימת מלך מצרים, נצטרע, והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם. **והרמב"ן** כותב **וז"ל**, ועל דרך הפשט, מנהג כל הנעבדים למלך בליעל רשע שהיו מצפים ומחכים ליום מותו. וכאשר ראו שמת המלך האנחו מאד ממלוק אדם חנף מרשיע מן הראשון, כי אמרו אבדה תקותנו נגזרנו לנו, ויבחרו מות מחיים.

- **האבן עזרא** (ב,כג) כותב **וז"ל**, עתה יוכל משה לשוב אל מצרים. וישראל עשו תשובה. אך **הספורנו** בפסוק כב כותב **וז"ל**, ותפלת קצתם שהתפללו אז מצדיקי הדור. ובפ"ג פסוק ז' כותב **וז"ל**, ראה ראיתי את עני עמי, צדיקי הדור הנאנחים והנאנקים על עונות הדור ועל עניים ומתפללים. ובפ"ב פסוק כה 'וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים' כותב **וז"ל**, וידע אלהים, ידע נגעי לבבם ושהיתה תפלתם וצעקתם בכל לב, כמו שספר אחר כך באמרו כי ידעתי את מכאוביו על הפך ויפתוהו בפייהם ולבם לא נכון עמו. **והרמב"ן** כותב, **וז"ל**, כי בתחילה היה מסתיר פניו מהם והיה לאכול, ועתה שמע אלהים נאקתם וראה אותם, לומר שלא הסתיר פניו עוד מהם וידע את מכאובם וכל הנעשה להם ואת כל הצריך להם.
- ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם. **האבן עזרא** כותב, **וז"ל**, טעם הנה צעקת בני ישראל, שעשו תשובה. **והרמב"ן** כותב, דמצרים שיעבדו את ישראל יותר מדאי, והגיע צעקת בני עד כסא הכבוד, **וז"ל**, אע"פ שאמר ואת צעקתם שמעתי, חזר ואמר כי באה אלי, והנה הגיע צעקתם אל כסא כבודי, ולא אוסיף עוד לעבוד לפרעה, כי מצרים לוחצים אותם יותר מדאי. **הספורנו** כותב, דמצד צעקת בני קיבל תפילתם, ומצד הלחץ שמצרים לחצו יענשו המצרים, **וז"ל**, הנה צעקת בני ישראל באה אלי, שקבלתי תפילתם, מאחר שקראוני באמת, לא על דרך ויפתוהו בפייהם. וגם ראיתי את הלחץ, ומצד רב הלחץ ראוי לענוש את הלוחצים, כענין וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה.
- והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים ולקחתי אתכם לי לעם (שם ו-ז). **הרמב"ן** מסביר את לשונות הגאולה, **וז"ל**, והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים. יבטיחם שיוציא אותם מארצם ולא יסבלו עוד כובד משאם, והצלתי אתכם מעבודתם. שלא ימשלו בהם כלל להיות להם במקומם למס עובד, וגאלתי אתכם. כי יעשה בהם שפטים עד שיאמרו המצרים הנה לך ישראל בפדיון נפשנו, כי טעם גאולה כענין מכר, וטעם **בזרוע נטויה**. שתהיה ידו נטויה עליהם עד שיוציאם, ולקחתי אתכם לי לעם. בבואכם אל הר סיני ותקבלו התורה, כי שם נאמר (להלן יט ה) והייתם לי סגולה. **והספורנו** כותב **וז"ל**, והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים. מיום התחלת המכות ישקוט השעבוד, והצלתי. ביום צאתכם שתצאו מגבולם, וגאלתי. בטביעת המצרים בים, כמו שהעיד באמרו ויושע ה' ביום ההוא וכו', כי אחרי מות המשעבדים לא היו עוד עבדים בורחים, ולקחתי אתכם לי לעם. במעמד הר סיני.
- וידבר משה כן אל בני ישראל ולא שמעו אל משה מקצץ רוח ומעבדה קשה (שם ט), רש"י הרמב"ן ואבן עזרא מסבירים כפשוטו, דמחמת קושי העבודה קצרה רוחם ולא שמעו אל משה, **וז"ל הרמב"ן**, לא בעבור שלא יאמינו בה' ובנביאו, רק שלא הטו אוזן לדבריו מקוצר רוח, כאדם שתקצר נפשו בעמלו, ולא ירצה לחיות רגע בצערו, מדעתו שירוח לו אחרי כן. וקוצר הרוח הוא פחדם שלא יהרגם פרעה בחרב כאשר אמרו שוטרניהם אל משה, ועבודה קשה, הוא הדחוק שהיו הנוגשים אצים בהם ולא יתנום לשמוע דבר ולחשוב בו. אך **הספורנו** מסביר, דלא האמינו בה' ולכן לא זכו ליכנס לארץ אלא בניהם, אך לולא העבודה היו מקשיבים לדברי משה, **וז"ל**, ולא שמעו אל משה. להתבונן בכל זה בענין שיבטחו בישיעת האל יתברך ויחשבה להם צדקה, כענין באברהם, וכן לא נתקיים בהם ונתתי אותה לכם אבל נתנה לבניהם, מקצר רוח. כי לא נאמנה את אל רוחם, ולא נתנו לב להתבונן. ומעבודה קשה. כי לולא העבודה הקשה היו נותנים לב לדברי משה, והיו מבינים מטענותיו שראוי לבטוח.
- על הפסוק והוצאתי את צבאתי את עמי בני ישראל (שם ז,ד), אומר האבן עזרא, וטעם צבאותי, כמו שהם המלאכים צבאות ה' בשמים, כך הם ישראל בארץ.

המכות

- כבר בברית בין הבתרים הבטיח הקב"ה לאברהם, 'וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי' (בראשית טו,יד). ודרשו חז"ל וגם לרבות ד' מלכויות. ומסביר **הרמב"ן**, שנענשים אף שנגזרה הגזירה, מחמת שהוסיפו עינוי שלא נגזר, **וז"ל**, וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם וזה טעם דן אנכי שאביא אותם במשפט אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם. וכן כותב בשמות (ג,ט) **וז"ל**, וטעם וגם ראיתי את הלחץ, לאמר שיקח נקמה מפרעה ומעמו מפני שעשו עמהם יותר מן הנגזר להם בלחץ גדול שלוחצים אותם. ואומר עוד, דהאומות שיעבדו לצורך עצמם ולא מחמת גזירת ה' ולכן נענשו. ומביא **מהרמב"ם**, דה' לא גזר איזה אומה תשעבד את ישראל, ומי שבחר לשעבדם נענש עבור זה. וחולק ע"ז הרמב"ן, דאף אם לא גזר איזה אומה תשעבד, מ"מ אם עושים כן בגלל גזירתו, אינם חוטאים.

- בפרשת הסנה (שמות ג, ז) כותב הספורנו, דלא היתה כוונת ה' שבי' המכות יכרתו מצרים, אלא להציל את ישראל מידם, וז"ל, ואף על פי שעל צריהם אשיב ידי כמו שהורה האש בסנה, מכל מקום לא יסופו המצרים הצרים אותם בכל מכות שאשלח בהם, כמו שהורה ענין והסנה איננו אכל, כי אמנם אין הכונה במכות שאביא עליהם להכריחם ולהושיב ישראל במקומם, אבל להציל ישראל מידם ולהושיבם במקום אחר. ובפסוק ח' כותב וז"ל, כלומר נגליתי במראה זו להצילו ולהעלותו, לא להכריח המצרים.
- הספורנו (שמות ח, יב) מסביר את ההבדל בין המכות בכמה דברים, וז"ל, לא התרה בפרעה בזאת (כינים) ולא בשחין ולא בחשך, וזה כי תשע המכות שהיו לאותות ולמופתים היו דצ"ך עד"ש בא"ח בלבד, כי מכת בכורות לא היתה לאות ולא למופת, אבל היתה לעונש כמבואר למעלה (ד, כג; ז, ד). והנה דצ"ך היו אותות בשתי היסודות הכבדים, ועד"ש היו אותות בבעלי חיים, ובא"ח היו אותות באויר, ובכל שתיים מהן התרה, ובשלישית נעשה האות בלתי התראה, כאמרו הן כל אלה יפעל אל, פעמים שלש עם גבר.
- ואני אקשה את לב פרעה והרבייתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים (שמות ז, ג). והתקשו הראשונים איך נענשו פרעה ומצרים, אחר שה' הקשה את ליבם. ופרש"י וז"ל, מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עובדי אלילים, לתת לב שלם לשוב, טוב לי שיתקשה לבו, למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורותי, וכן מדתו של הקדוש ב"ה, מביא פורענות על האומות עובדי אלילים, כדי שישמעו ישראל וייראו, שנאמר הכרתי גוים נשמו פנותם וגו' (צפניה ג, ו). אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר, ואף על פי כן בחמש מכות הראשונות לא נאמר ויחזק ה' את לב פרעה, אלא ויחזק לב פרעה. הרמב"ן מביא את דברי המדרש, כי אני הכבדתי את לבו (להלן י א), אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה. אמר רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינין, אלא אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע, כיון ששגר הקב"ה אצלו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך. ומרחיב הרמב"ן וז"ל, והנה פירשו בשאלה אשר ישאלו הכל, אם השם הקשה את לבו מה פשעו, ויש בו שני טעמים ושניהם אמת. האחד, כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם, נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה, כאשר באו בזה פסוקים רבים בתורה ובכתובים, ולפי מעשיו הראשונים נדון. והטעם השני, כי היו חצי המכות עליו בפשעו, כי לא נאמר בהן רק ויחזק לב פרעה (להלן פסוק יג, כב, ח טו), ויכבד פרעה את לבו (להלן ח כח, ט ז). הנה לא רצה לשלחם לכבוד השם, אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול אותם, רך לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות, לא לעשות רצון בוראו. ואז הקשה השם את רוחו ואמץ את לבבו למען ספר שמו, כענין שכתוב והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וגו' (יחזקאל לח כג). ומוסיף עוד הרמב"ן, ואשר אמר קודם המכות (לעיל ד כא) ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם, יודיע למשה העתיד לעשות בו במכות האחרונות, כענין שאמר (לעיל ג יט) ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. וזה טעם ואני אקשה את לב פרעה והרבתי את אותותי, כלומר שאקשה לבו למען רבות מופתי בארץ מצרים. כי בחמש מכות האחרונות גם בטביעת הים נאמר ויחזק ה' (להלן יד ח), כי לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו (משלי כא א). והספורנו הולך בדרך אחרת, דרצה הקב"ה שפרעה יחזור בתשובה באמת, ולא ישלח את ישראל מפאת סבל המכות, וז"ל, הנה בהיות האל חפץ בתשובת רשעים ולא במיתתם, כאמרו חי אני נאם ה', אם אחפוץ במות הרשע, כי אם בשוב הרשע מדרכו וחי, אמר שירבה את אותותיו ואת מופתיו, וזה להשיב את המצרים בתשובה, בהודיע להם גדלו וחסדו באותות ובמופתים, כאמרו בעבור זאת העמדתיך, בעבור הראותך את כחי ועם זה היתה הכונה שישראל יראו וייראו, כאמרו למען שיתי אותותי אלה בקרבם, ולמען תספר, ואין ספק שלולא הכבדת הלב היה פרעה משלח את ישראל בלי ספק, לא על צד תשובה והכנעה לאל יתברך, שיתנחם מהיות מורד, אף על פי שהכיר גדלו וטובו, אלא על צד היותו בלתי יכול לסבול עוד את צרת המכות, כמו שהגידו עבדיו באמרם הטרם תדע כי אבדה מצרים וזאת לא היתה תשובה כלל. אבל אם היה פרעה חפץ להכנע לאל יתברך, ולשוב אליו בתשובה שלמה, לא היה לו מזה שום מונע. והנה אמר האל יתברך ואני אקשה את לב פרעה, שיתאמץ לסבול המכות ולא ישלח מיראת המכות את ישראל, למען שיתי אותותי אלה בקרבם, שמהם יכירו גדלי וטובי וישובו המצרים באיזו תשובה אמתית. ולמען תספר אתה ישראל הוואה בצרתם, באזני בנך להודיע שכל אלה יפעל אל עם גבר להשיבו אליו, וזה כשיפששו במעשיהם בבוא עליהם איזה פורענות.
- ובפסוק שאחרי זה אומר הספורנו וז"ל, ולא ישמע אליכם פרעה. לא קודם ההקשאה, גם לא אחרי כן עם ראותו רבוי האותות והמופתים, ולכן אעשה בהם שפטים, והם מכת בכורות וטביעת מצרים בים סוף, ששניהם בלבד היו על צד עונש להם מדה כנגד מדה. אבל שאר המכות היו אותות ומופתים להשיבם בתשובה, כאמרו בזאת תדע כי אני ה', בעבור תדע כי אני ה' בקרב הארץ, למען תדע כי לה' הארץ, למען שיתי אותותי אלה בקרבם, ולמען תספר וידעתם. אתה ישראל והמצרים. וגם כשהטביעם בים לעשות באופן שהנשארים במצרים יכירו וידעו כאמרו וידעו מצרים כי אני ה'. ושם בפסוק ה' כותב האבן עזרא, והנה הזכיר למה הביא המכות על המצריים כדי שידע שמו הנכבד בעולם.

▪ בְּנִטְיָ אֶת יָדֵי עַל מִצְרִים, מַסְבִּיר רַש"י, יד ממש, להכות בהם.

▪ משה אומר לפרעה (ז,ז) **והנה לא שמעת עד כה**. ומסביר הרמב"ן ז"ל, בעבור שזאת (מכת דם) מכה, ומעתה יחל להכותו, אמר לו כי רשעו גורם לו להביא עליו עונש שלא שמע למצות בוראו. **והנה** פרעה לא היה אומר להם בפירוש שלא ישמע ולא ישלח, רק בפעם הראשון שאמר לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח (לעיל ה ב), ולא היה גוער בהם רק שומע דבריהם ושותק, כי יפחד מהמכות מעת שעשו לפניו מופת התנין ובלע מטותם. אך במכות הראשונות מנסה את החרטומים לעשות כהם, כלומר שהם מעשה כשפים. והנה הוא ירא ומתחזק, וזה טעם ויחזק לב פרעה.

מכת דם

▪ **רש"י** (שם יז) מסביר מדוע לקה הים תחילה, **וז"ל**, לפי שאין גשמים יורדים במצרים, ונילוס עולה ומשקה את הארץ, ומצרים עובדים לנילוס, לפיכך הלקה את יראתם ואחר כך הלקה אותם.

▪ **הספורנו** (שם יח) אומר, דהים נהפך לדם ממש ולא רק למראית דם, **וז"ל**, **והדגה אשר ביאור תמות**. לא תשאר בו צורת המים עם מראית הדם, אבל תהיה בו צורת הדם בעצמותו ובמראיתו ולפיכך תמות הדגה.

▪ **רש"י והאבן עזרא** בפסוק יט אומרים, דהדם היה בכל מימות מצרים, ואף המים שבבתיהם נהפך לדם. ולדברי האבן עזרא משמע דהיה צריך אהרן לנטות ידו על כל מימות מצרים, וכן אומר על הפסוק וַיָּרֶם בְּמִטָּה וַיִּהְיֶה אֶת הַמִּים אֲשֶׁר בַּיָּאֵר (כ), **וז"ל**, הזכיר היאור ולא חשש להזכיר נטית ידו על כל מימי מצרים. אך הרמב"ן שם אומר **וז"ל**, שהרים ונטה ידו על ארץ מצרים כנגד כל הרוחות, ואח"כ הכה המים אשר ביאור.

▪ וַיַּעֲשׂוּ כֵן חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִטְיָהֶם וַיִּחַזְקוּ לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה', (שם כב), **האבן עזרא** שואל, הרי אהרן הפך את כל מימי מצרים לדם, ואיזה מים הפכו החרטומים לדם, **וז"ל**, ויש לשאול אם על יד אהרן נהפכו כל מימי מצרים לדם. אנה מצאו החרטומים מים והפכו. והתשובה אהרן לא הפך רק המים שהיו על הארץ לא המים שהיו תחת הארץ. החרטומים חפרו והוציאו מים והראו כי נהפכו לדם. ומסביר האב"ע את ההבדל בין מעשה אהרן למעשה החרטומים, **וז"ל**, ויש הפרש גדול בין מעשה אהרן למעשיהם. כי אהרן הפך כל היאור שהיה לפניו וכל מים שהיה בכל גבול מצרים שלא היה רואה אותם. ועוד כי הפך מים שאינם עומדים רק רצים תמיד ומים אחרים באים. ועוד כי עמדה המכה שבעת ימים. והחרטומים לא הראו שהפכו רק מים מעטים עומדים בכלי. וזה היה רגע אחד עד ששב פרעה אל ביתו. ועיין להלן בדברי הספורנו שהסביר הסבר שונה.

▪ וַיִּפֶן פְּרָעָה וַיָּבֹא אֶל בֵּיתוֹ וְלֹא נָשָׂת לְבּוֹ גַּם לְזֹאת (שם כג), נחלקו המפרשים בכוונת הכתוב 'גם לזאת', **רש"י** מסביר שעולה על הפיכת המטה לנחש. **האב"ע** מסביר שהכוונה למכת דם, ואומרו גם לזאת, בגלל שהזכיר הכתוב גם את הפיכת המטה לנחש. **הרמב"ן** מסביר **וז"ל**, למופת המטה שנהפך לתנין וגם לזה של דם. ויותר נכון גם לזאת שהיתה מכה, והיה לו לירא פן תהיה בו יד השם מעתה. **והספורנו** מסביר **וז"ל**, להבין ההבדל אשר היה גם בזאת בין הפעל האלהי לפעל המכשפים, שפעולת האל יתברך היתה שנוי בטבע היאור, אשר הוא כלו בלתי נפסד, והפך אותו לטבע דם אמתי, עד שמתו בו הדגים, ופעולת החרטומים היה שינוי כדבר נפסד ואולי באחיזת עינים.

▪ **האב"ע** (כד) מביא ד"א דדם שהיה ביד המצרי נהפך למים ביד הישראלי, והאב"ע סובר שמכת דם פגעה גם בישראל וכן עוד מכות, **וז"ל**, רבים אומרים כי המים היו ביד המצרי אדומים כדם ונתלבנו ביד הישראלי. אם כן למה לא נכתב אות זה בתורה. ולפי דעתי כי מכת הדם והצפרדעים והכנים היתה כוללת המצרים והעבריים. כי אחר הכתוב נרדוף. ואלה השלש מעט הזיקו. רק מכת הערוב שהיתה קשה. השם הפריש בין המצריים ובין ישראל וככה מכת הדבר והברד בעבור מקניהם. ולא כן בשחין. ולא בארבה כי הם יוצאים ממצרים וכאשר חפרו המצרים כן חפרו העבריים.

▪ **האב"ע** (כה) אומר, על הפסוק שמכת דם שמשו ז' ימים, דהזכיר זאת הפסוק בגלל ששמשו מכה זו יותר משאר המכות.

מכת צפרדע

▪ **האב"ע** (כח) מביא מח' המפרשים מהו הצפרדע, **וז"ל**, והמפרשים נחלקו במלת צפרדעים. ורבים אמרו שהוא מין דג נמצא במצרים ויקרא בלשון ערב אלתמס"ח. ויוצא מן הנהר וחוטף בני אדם. ואחרים אמרו כי הם הנמצאים ברובי הנהרות שמשמיעים קול והוא הנכון בעיני והוא הידוע.

- **רש"י** (ח,ב) מסביר את לשון הפסוק **ותעל הצפרדע**. צפרדע אחת היתה, והיו מכין אותה והיא מתזת נחילים נחילים, זהו מדרשו. (שמו"ר י, ה.) ופשוטו יש לומר, שרוץ הצפרדעים קורא לשון יחידות.
- **האב"ע** שם על ויט אהרן מסביר, הנה נטה ידו ולא הכה ביאור כאשר עשה בראשונה רק רמז כי יכלו לעלות הצפרדעים מרגע נטות ידו.
- **ויעשו כן החרטמים בלטיהם ויעלו את הצפרדעים על ארץ מצרים** (שם ג), ומסביר **האב"ע** את ההבדל בין מעשיהם למעשה אהרן, **וז"ל**, במים מועטים. ע"כ ראה פרעה כי הפרש בין מעשה אהרן ובין מעשיהם. ע"כ קרא למשה כי ראה שהחרטומים הוסיפו על המכה ולא יכלו לחסרה. **והספורנו** מסביר, אבל לא יכלו להוליד אחרים כי אין לאל ידם להמציא בריה מתנועת באמת. ובפסוק ה' אומר הספורנו **וז"ל**, למען תכיר רב ההבדל בין פעולת החרטומים לפעולת האלהי, כאמרו למתי, וכאמרו רק ביאור תשארה. וזה כי אמנם מעשה הכשוף יהיה לזמן מוגבל, וישוב הטבע לאיתנו תיכף כשיבוטל הכשוף, כי אז יסור המעיק לטבע, כאמרם **ז"ל** (סנהדרין פרק ד' מיתות) למה נקרא שמם כשפים, שמכחישין פמליא של מעלה. אמנם האל יתברך יצוה לטבע לשבות, ולהשתנות, ולפעול כפי קצתו, או כפי כלו, בזמן אשר יגביל לו, ולא ימרה את דברו.
- במכת דם היתה הפעם הראשונה שפרעה ביקש 'העתירו עלי לה', (שם ד).
- פרעה אומר למשה שיסורו הצפרדעים מחר (שם ו), ומסביר הרמב"ן, **וז"ל**, ויאמר למחר, ידוע כי מנהג כל האדם לבקש שתסור רעתו מיד. ופירשו בשם הגאון רב שמואל בן חפני, שפרעה חשב אולי מערכת השמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה ידע כי הגיע עת סורם ולכן אמר אליו התפאר עלי בחשבו שאומר לו עתה להכריתם מיד, ועל כן האריך למחר, וכן הביא **האב"ע**. והנכון בעיני כי בעבור שאמר למתי אעתיר לך, חשב פרעה כי ביקש זמן, ועל כן נתן לו זמן קצר.
- **הספורנו** אומר, שפרעה ביקש שיסורו הצפרדעים ממנו ומעמו, ולא ביקש שיכרתו, וכך ה' עשה, והצפרדעים ממשיכים להזיק מן היאור. **וז"ל**, **כדברך**. שאמרת ויסר הצפרדעים ממני ומעמי ולא בקשת להכריתם מן העולם (ו). **רק ביאור תשארה**. לדורות ולא יעלו אל היבשה (ז). **ויצעק**. משה אל ה' על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה. שיסיר אותם הצפרדעים בלבד אשר שם לפרעה, וישארו ביאור, ובזה הוצרך לתפלת צעקה דפלגא מן שמיא לא יהבי (ח). **כי היתה הרוחה**. אף על פי שלא סר הרע לגמרי, שנשארה באשת הארץ, ונשארו הצפרדעים ביאור, המזיקים שם עוד היום: **והכבד את לבו**. התאמץ על טבעו שלא לירא מן הצפרדעים הנשארים, ולסבול רעת הכאשה, כדי שלא לשמוע בקול האל יתברך (יא).

מכת כינים

- **האב"ע** מסביר מדוע את מכות דצ"ך עשה אהרן, והשאר עשה משה, **וז"ל**, דע כי על יד אהרן היו השלש המכות הראשונות. והאותות היו בשפלים כמו שפירשתי למעלה. כי השתים היו במים והשלישית בעפר הארץ. והמכות שהיו על יד משה במטה היו בעליונים. כמו שמעלתו עליונה ממעלת אהרן. כמו מכת הברד והארבה שהרוח הביאם והחשך שהיה באויר גם מכת השחין היתה על ידו. רק שלש בלא מטה והם ערוב ודבר ומכת בכורים. ואחת בלא מטה ע"י משה. ומעט שיתוף לאהרן והיא מכת השחין (שם יב).
- במכת כינים ניסו החרטומים גם הם להוציא כינים מן הארץ, ולא עלתה בידם, ועי"ז ויאמרו החרטמים אַל פְּרָעָה אֶצְבֵּעַ אֲלֵהֶם הוּא, ואעפ"כ ויִחַזַּק לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' (שם טו).
- **הרמב"ן** (שם טו) מסביר מדוע בחלק מהמכות התרו בפרעה ובחלק לא התרו, **וז"ל**, נראה בעיני שהכה אהרן במטה לעיני פרעה כאשר עשה בפיו (להלן ט י), אבל לא התרה בו, כי אין הקב"ה מתרה בפרעה רק במכות אשר בהן מיתה לאדם, וכתוב בצפרדעים וצפרדע ותשחיתם (תהלים עח מה), שהוא רומז למיתה או להשחתה שהזכירו רבותינו (שמו"ר י ד) שהיו מסרסים אותם. וכן הארבה ימיתם ברעב, כי אכל יתר הפלטה הנשארת להם מן הברד. והכל רחמים מאתו באדם, כענין שנאמר (יחזקאל לג ט) ואתה כי הזהרת רשע מדרכו לשוב ממנה ולא שב מדרכו הוא רשע בעונו ימות ואתה נפשך הצלת. ולכן לא התרה בו בכנים ולא בשחין ובחשך רק בדבר, בעבור שהוא מיתה, וראוי שתחול גם באדם כאשר אמר לו אחר כך (להלן ט טז) ואולם בעבור זאת העמדתך, ולכן הודיעו הענין איך יהיה. ואמר במקצת המכות השכם בבקר הנה יוצא המימה, ועל דרך הפשט היה בעת צאת המלכים בבקר להשתעשע על המים, וצוה הקב"ה למשה שילך שם. והטעם, כי בדם בעבור היותה המכה הראשונה רצה שיעשנה לעיניו ובלי יראה ממנו. וזה

טעם ונצבת לקראתו (לעיל ז טו), והתיצב לפני פרעה (פסוק טז), שיעמוד כנגדו ביד רמה. וכן במכת הערוב נאמר השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה. ובברד (להלן ט יג) השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, והוא גם כן בצאת המימה ילכו מרבית העם אחריו, והנה יתרה אותו לעיניהם אולי יצעקו אל אדוניהם לשוב מדרכו הרעה, ואם לא יעשו כן יהיו חייבין להענש. אבל בשאר המכות די בהתראת המלך, ועל כן נאמר בהן בא אל פרעה (לעיל ז כו, להלן ט א, י א), שיבא אל היכלו, ולא הזכיר בכנים ובשחין כן, בעבור שהוצרך אהרן להכות בעפר, והיכל המלך אין שם עפר כי היא רצפת בהט ושש, וכן הוצרך משה לזרוק הפיח השמימה. והנה עשו אלו השתים בפני פרעה בהיותו בחצר גינת ביתן המלך או כיוצא בו.

מכת ערוב

- והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עמד עליה לבלתי היות שם ערב (שם יח). ומסביר הרמב"ן ז"ל, והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן. בעבור היות המכות הראשונות עומדות איננו פלא שיהיו בארץ מצרים ולא בארץ גשן, אבל זו מכה משולחת, וכאשר יעלו החיות ממעונות אריות מהררי נמרים וישחיתו כל ארץ מצרים ראוי היה בטבעם שיבואו גם בארץ גשן, אשר היא מכלל ארץ מצרים בתוכה, לכך הוצרך לומר והפליתי את ארץ גשן, שתנצל כולה בעבור שעמי עומד עליה, כי רובה של ישראל היא. ואומר ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו החיות איש יהודי לא יזיקוהו ויאכלו המצריים, כדכתיב (תהלים עח מה) ישלח בהם ערוב ויאכלם, וזהו לשון פדות, כטעם 'נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך'. וזה דלא כאב"ע שהובא לעיל עמ' 5 שדצ"כ פגעו גם בישראל.
- **האב"ע** (כ) אומר, דמכת ערוב היתה קשה מן הראשונות.
- אחר מכת ערוב פרעה קורא למשה ואהרן, ואומר להם שיזבחו לה' במצרים. ומשה אומר לו, שאינם יכולים לזבוח את תועבת מצרים לעיניהם, וצריכים לצאת מהארץ, ונתן להם רשות לזה, רק שלא ירחיקו (כא-כד).
- **רש"י** (כז) מסביר שבערוב סר הערוב ולא מתו במצרים, כדי שלא יהנו מהעורות.

מכת דבר

- וישלח פרעה ויהנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד ויכבד לב פרעה ולא שלח את העם (ט, ז). ומסביר האב"ע, וטעם זה הפסוק ואפילו ששלח וראה כי השם אוהב ישראל ובעבורם הכה מקנהו לא חשש מהמקנה בזאת המכה לשלח עמו אולי לא עמדה הרבה. וכ"כ הספורנו, והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד ויכבד לב פרעה. אף ל על פי שהיה זה פלא מבואר, בלתי מתיחס בשום פנים זולתי לאל יתברך, כי אין מי שיוכל להבטיח בחיים זולתו.

מכת שחין

- **הספורנו** מסביר למה זרק משה את פיח הכבשן לעיני פרעה, **וז"ל**, למען יראה שלא היתה מכה מסובכת מעפוש בליחות מצד האויר או המערכת אשר מהם תבא לפעמים מכת מדינה טבעי.
- והיה לאבק על כל ארץ מצרים והיה על האדם ועל הבהמה לשחין פרח אבעבעת בכל ארץ מצרים (ט) ואומר האב"ע, זה מעשה נס שזה הפיח שהוא מעט נעשה אבק על כל ארץ מצרים ולא הפריש ישראל. **והרמב"ן** כותב, על דעת, רבותינו (שמו"ר יו) היה מן הפיח ההוא אבק יורד על כל ארץ מצרים, והיה האבק ההוא כשיורד על האדם ועל הבהמה בכל ארץ מצרים מעלה בהן שחין ואבעבעות, כי היה חם שורף, ואולי היה הרוח מכניס אבק גם בבתים ואין ניצל ממנו, ונכון הוא. וכן ירד פעמים רבות בימי הבצורת כדמות אבק ברדת הטל, וכתוב (דברים כח כד) יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר. וכן יתכן לומר על. דרך הפשט כי פירוש והיה לאבק, שיהיה האבק אשר יעשה מן הפיח במקומו נותן שחין על כל ארץ מצרים, שהלקה את האויר לעשות כן וגזרת עליון היא.
- ולא יכלו החרטמים לעמוד לפני משה מפני השחין כי היה השחין בחרטוםם ובכל מצרים, ומסביר הרמב"ן דלא באו להיכל המלך.
- ויחזק ה' את לב פרעה ולא שמע אליהם כאשר דבר יהוה אל משה, ומסביר הרמב"ן, ויתכן שבמכות הראשונות היו החרטומים מחזקים את לבו להתפאר אצלו בחכמתם, ועתה לא באו לפניו, ואין עוזר לו ואין סומך באולתו רק עונותיו אשר ילכדונו. או שירמוז הכתוב למה שפירשו רבותינו, כי במכות הראשונות בפשעו היה הדבר, ועתה סבה מאת ה'

כמו שביארתי למעלה (ז ג). והוא האמת. והספורנו כותב, כי לא היה סובל זה בלי ספק, כענין באיוב וגע אל עצמו ואל בשרו.

מכת ברד

- כִּי בַּפֶּעַם הַזֹּאת אֲנִי שִׁלַּח אֶת כָּל מַגְפָּתִי אֶל לִבְךָ וּבַעֲבֹדֶיךָ וּבַעֲמֶמְךָ בַּעֲבוּר תְּדַע כִּי אֵין כְּמוֹנִי בְּכָל הָאָרֶץ (יד). **האב"ע** מסביר את המיוחד שבמכת ברד, **וז"ל**, הזכיר מגפות בעבור הקולות והברד והמטר והאש שהתחברו. ולא ראינו שפחד פרעה בכל המכות העוברות כאשר פחד מזאת. ואמר ה' הצדיק. **והספורנו** מסביר, שזה קאי על כל שלשת המכות הבאות, ברד ארבה חושך, **וז"ל**, כזה המין השלישי מהמכות באויר: אני שולח את כל מגפתי אל לך ובעבדיך ובעמך. כל אחת מאלה ששלח תהיה בלב כלכם גם אחר שתסור, כי גם אחרי כן תרגישו בהזק נמשך ממנה בקלקול הצמחים והמזונות ובחולי הגוף, כמכת החושך שקלקלה מזג האויר בלי ספק, ושלא קמו איש מתחתיו, שנמשכו אליהם חללים רעים בלי ספק. אבל מהמכות הקודמות לא נמשך הזק מבואר אחר שסרו. 'בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ' כאשר תראה יכלתי גם באויר המקיף. אמנם יכלתו בעליונים הודיעם על ים סוף בענין מלאך האלהים ועמוד הענן ועמוד האש, שכלם דברים אשר מציאותם בלתי טבעי.
- כִּי עָתָה שִׁלַּחְתִּי אֶת יָדִי וְאֶךְ אוֹתְךָ וְאֶת עֶמְךָ בְּדֶבֶר וּתִתְכַחַד מִן הָאָרֶץ, וְאוֹלָם בַּעֲבוּר זֹאת הָעֲמֻדָּתִיךָ בַּעֲבוּר הָרָאִתְךָ אֶת כְּחִי וְלִמְעַן סֹפֵר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ. ומסביר **האב"ע**, פי' מה טעם זאת. והוא בעבור הראותך את כחי. ומה שאמר הכתוב ולמען ספר שמי, אומר האב"ע, איננו שב אל פרעה. רק מלת ספר שם הפועל. כמו כי כבד אכבדך. ואין הטעם שפדעה ישוטט בעולם לספר כבוד השם רק יסופר שמו בכל דור ודור בעבור אלה האותות שעשה. **והספורנו** מסביר, כדי שתחזור בתשובה, כי י לא אחפוץ במות המת, 'ולמען ספר שמי', ורבים תשיב מעון. ומשמע דקאי על פרעה.
- וְעָתָה שִׁלַּח הָעֵז אֶת מִקְנֶךָ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָךְ בַּשָּׂדֶה כָּל הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה אֲשֶׁר יִמָּצֵא בַּשָּׂדֶה וְלֹא יֵאָסֹף הַבֵּיתָה וְיֵרָד עֲלֵהֶם הַבָּרָד וּמָתוּ, ואומר **הרמב"ן**, שכוונת הקב"ה היתה להכות השדות ולא את האדם, **וז"ל**, והיתה העצה הזאת בחמלת ה', כי מכת הברד לא שלחו רק להשחית יבול הארץ, ולא על האדם, על כן יורה חטאים בדרך להצילם ממנה. **והספורנו** מסביר, כדי שימלטו העבדים אשר עם המקנה, כאמרם ז"ל 'חביב אדם שנברא בצלם'.
- הִיֵּרָא אֶת דְּבַר יְהוָה מֵעֶבְדִּי פֶרְעֵה הַנִּיס אֶת עֶבְדִּיו וְאֶת מִקְנֵהוּ אֶל הַבָּתִּים. **הספורנו** מסביר דקאי על מכת דבר, **וז"ל**, והטעם שאמרתי שלח העז, הוא מפני שראיתי בענין הדבר שהירא את דבר ה' הניס. ואשר לא שת לבו חטא ויעזוב, באופן שעם חטאו הפסיד, לכך אני מזהיר עתה כדי שלא ימות האדם אשר בשדה.
- וַיְהִי הַבָּרָד בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם אֶת כָּל אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וְאֶת כָּל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִפָּה הַבָּרָד וְאֶת כָּל עֵץ הַשָּׂדֶה שָׁבַר. ומסביר **האב"ע**, זאת היתה מכה קשה שהרג אדם ובהמה ושבר עץ השדה רק שהשם חמל עליהם ועל מקניהם ולא הזכיר משה לפרעה זה שראה ששלח פרעה ולא מת ממקנה ישראל עד אחד ולא שת לבו.
- אחר מכת ברד פרעה החל להיכנע שנאמר, וַיִּשְׁלַח פֶּרְעֵה וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם חֲטָאתִי הִפְעַם יְהוָה הַצִּדִּיק וְאֲנִי וְעַמִּי הָרָשָׁעִים. ואומר **הרמב"ן**, ביאורו הפעם אודה לה' כי חטאתי לו 'והוא הצדיק ואני ועמי הרשעים', שמרדנו בדברו מאז ועד עתה. אך הכתוב אומר וְאֶתָּה וְעֶבְדֶּיךָ יִדְעֵתִי כִּי טָרָם תִּירָאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹקִים. ומסביר **הרמב"ן**, והנכון עוד שנפרש כי ירמוז גם לפעמים הראשונים, יאמר, כבר ידעתי מכם כי בטרם אתם יראים ובאחרית אתם מורדים, כי לעולם טרם סור מכם המכות אתם יראים את ה' כאשר עשיתם בצפרדעים (לעיל ח ד) ובערוב (שם שם כד), ותשובו ותמרו את פי ה', וכן תעשו לעולם, ומפני זה לא הזהירו עוד בשובו, אבל התפלל עליו בארבה על דעת כדי שיוסיף לחטוא. **והספורנו** על הפסוק וְהִחֲטָה וְהִכְסִּמָּת לֹא נָכוֹן כִּי אֲפִילַת הִנָּה, כותב, בא וראה מה רב רשעים של פרעה ועבדיו כי אף על פי שהחטה והכסמת לא נכו, ומשה התפלל, וראה פרעה כי חדל כל הרע כתפלתו, כי באופן אחר היה כלה גם יתר הפלטה, מכל מקום הוסיף פרעה לחטוא והכביד לבו במזיד הוא ועבדיו. ועל דברי הכתוב וַיִּחַזֶּק לֵב פֶּרְעֵה וְלֹא שִׁלַּח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד מֹשֶׁה, אומר **הספורנו**, ויחזק לב פרעה. לא מעצמו, אבל כאשר דבר ה' ביד משה קודם שצרף את אהרן עמו, שאמר לו ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך שלא יניחכם להלוך ברצונו, ולא ביד חזקה, וארצה לא יעשה זה מיראת יד החזקה, שלא יוכל לסבלה. וכן עשה בזה המקום, כי אחר שהוסיף לחטוא במזיד, והכביד הוא עצמו את לבו נגד טבעו, אבל היה מסופק אם יוכל לסבול, התחזק לבו באותו האופן אשר דבר ה' ביד משה, ושם בלבו שלא יוסיף עוד להכותו.

מכת ארבה

- וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֵל פְּרַעֲהָ כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לְבֹו וְאֶת לֵב עֲבָדָיו לְמַעַן שְׁתִּי אֹתָתִי אֵלֶּה בְּקֶרְבּוֹ (י,א). ומסבירים המפרשים, שהודיע ה' למשה שהוא מכביד את לב פרעה. וז"ל **האב"ע**, בא אליו זאת הפעם ואל תשתומם בעבור שחזק לבו עד עתה. כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו בעבור שירך לבם בבוא מכת הארבה. וטעם שהכבדתי את לבו למען שיתי אותותי אלה בקרבו. **והרמב"ן** כותב, הודיע הקב"ה למשה שהוא הכביד את לבם עתה אחרי שפחדו ממנו בברד והתודו על עונם. ואמר לו הטעם כי עשיתי כן, למען שאשית בקרבם אלה האותות אשר אני חפץ לעשות בהם שידעו מצרים את גבורתי, לא שאעניש אותם יותר מפני הכבוד הזה. ועוד כדי שתספר אתה וכל ישראל לדורות הבאים כח מעשי, ותדעו כי אני ה', וכל אשר אחפוץ אעשה בשמים ובארץ. **והספורנו** כותב, אף על פי שאמר משה ידעתי כי טרם תיראון חשב שאף על פי שלא יכנע לאל יתברך מיראת גדלו, מכל מקום ישמע בהיותו בלתי יכול עוד לסבול את רעת המכות, וזה חשב כאשר ראה שמכח המכה אמר ה' הצדיק אמנם כאשר ראה שעם כל זה לא שמע חשב משה שהיתה ההתראה בו לריק, כי גם שלא יוכל לסבול לא ישמע, ולכן אמר לו ה' יתברך אף על פי שעתה גם הוא הכביד לבו הנה אנכי כבר הכבדתי את לבו בשחין, וזה להרבות האותות בקרב מצרים, כדי שישבו איזה מהם בתשובה, ולמען יספרו ישראל לדורות ויכירו גדלי וטובי, לפיכך ההתראה ראויה אף. על פי שלא ישמע פרעה, למען שיתי אותותי אלה בקרבו. כדי שבהם יכיר העם את גדלי וישוב מרשעתו.
- אחר שפרעה הוזר על מכת ארבה, נתן פרעה רשות לבנ"י לצאת לעבוד את ה', אך רצה להגביל את ההולכים, שרק ראשיהם זקניהם ושוטריהם ילכו (רמב"ן שם ח), וענהו משה בְּנִעְרֵינוּ וּבְזִקְנֵינוּ נֵלֵךְ בְּבָנֵינוּ וּבְכַנּוּתֵנוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבְבָקָרֵנוּ נֵלֵךְ כִּי חַג ה' לָנוּ.
- במכת ארבה נאמר לְפָנָיו לֹא הָיָה כֵּן אֲרֶבָה כְּמֹהוּ וְאַחֲרָיו לֹא הָיָה כֵּן (שם יד). ואומר **רש"י** וז"ל, ואותו שהיה בימי יואל, שנאמר כמוהו לא נהיה מן העולם (יואל ב, ב.), למדנו שהיה כבד משל משה, (כי של יואל היה) ע"י מינין הרבה, שהיו יחד ארבה, ילק, חסיל, גזם, אבל של משה לא היה אלא של מין אחד, וכמוהו לא היה ולא יהיה.

הרמב"ן מביא מהר"ח, שעד היום אין פוגע ארבה במצרים, **וז"ל**, וכתב רבינו חננאל בפירוש התורה שלו מעת עתרת משה רבינו ועד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל מצרים, ואם יפול בארץ ישראל ויבא ויכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל יבול הארץ כלום עד עכשיו, ואומרים כי זה כבר ידוע הוא לכל, בא וראה, כי בצפרדע אמר (לעיל ח ה) רק ביאור תשארנה, ולפיכך נשאר אלתמס"ח עד עכשיו, אבל בארבה כתיב לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים, ועל זה נאמר (תהלים קה ב) שיחו בכל נפלאותיו. עד כאן לשון הרב.
- וַיִּמְהַר פְּרַעֲהָ לִקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חֲטֹאתִי לָהֶם אֶלְלִיקֶם וְלָכֶם (שם טז), פרעה מתחיל להיכנע, ומבקש ממשה וְעַתָּה שָׂא נָא חֲטֹאתִי אֲךָ הַפֶּעַם וְהִעֲתִירוּ לָהֶם וכו'. אך וַיִּחַזַּק ה' אֶת לֵב פְּרַעֲהָ וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (כ). ואומר **האב"ע**, על דרך שאמרו חז"ל בא ליטמא פותחין לו.

מכת חושך

- וַיְהִי חֹשֶׁךְ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּמָּשׁ חֹשֶׁךְ (כא), מהו וימש חושך- **רש"י** מבאר ויחשיך עליהם חשך יותר מחשכו של לילה, וחשך של לילה יאמיש ויחשיך עוד. ולשון וימש כמו ויאמש, ומדרש אגדה פותרו, לשון ממשש בצהרים שהיה כפול ומכופל ועב עד שהיה בו ממש. ובפסוק כב אומר רש"י ויהי חשך אפלה שלשת ימים וגו'. חשך של אופל שלא ראו איש את אחיו ג' ימים, ועוד שלשת ימים אחרים חשך מוכפל על זה, שלא קמו איש מתחתיו, יושב אין יכול לעמוד ועומד אין יכול לישב. **והאב"ע** כתב והנה הטעם שימששו בידם החשך שכל כך יהיה עב כי האור של אש לא ידלק ולא הנר והעד לא ראו איש את אחיו. לא באור היום ולא באור הנרות. ובהמשך כתב ולא ידעו שהיו ג' ימים אלא על פי ישראל שהיה להם אור. והנה בים אוקינוס יבא חשך עב שלא יוכל אדם להפריש בין יום ובין לילה ויעמוד זה לפעמים חמשה ימים ואני הייתי שם פעמים רבות. **והספורנו** כתב נטה ירך על השמים, על אותו החלק מהאוויר הנקרא שמים, כמבואר בפרשת בראשית. וימש חושך, ויסיר את החשך הטבעי של לילה. כי אמנם חשך הלילה הוא אויר מוכן לקבל האור, והוא חשך בהעדר האור בלבד. אמנם זה החשך יהיה אויר בלתי מוכן לקבל האור לרוב עביו, ולא יפול עליו העדר האור בהיותו בלתי מוכן אליו, ולפיכך לא ראו איש את אחיו כי לא הספיק לזה אור נר ואבוקה. **והרמב"ן** (כג) כתב כי לא היה החשך הזה אפיסת אור השמש שבא שמשם והיה כמו לילה, אבל היה חשך אפלה, כלומר איד עב מאד שירד מן השמים, כי על כן אמר (בפסוק כא) נטה את ירך על השמים, להוריד משם חשכה גדולה נופלת עליהם. והיתה מכבה כל נר, כאשר בכל החפירות העמוקות ובכל מקומות החשך העצום לא יתקיים הנר, וכן העוברים בהרי חשך לא יעמד להם שם הנר ולא האש כלל, ועל כן לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו, ואלמלא כן היו משתמשין בנרות, וזהו שאמר הכתוב שלח חושך ויחשך (תהלים קה כח), כי היה שלוח חשך, לא אפיסת אור היום בלבד. ויתכן שהיה איד עב מאד מורגש שהיה בו כמו ממש, כדברי רבותינו (שמו"ר יד א), כאשר הוא בים אוקינוס כעדות ר"א.

- טעם מכת חושך אומר רש"י (כב) ולמה הביא עליהם חשך, שהיו בישראל באותו הדור רשעים, ולא היו רוצים לצאת, ומתו בשלשת ימי אפלה, כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הם לוקין כמונו. ועוד, שחפשו ישראל וראו את כליהם, וכשיצאו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין בידינו כלום, אומר לו, אני ראיתיו בביתך ובמקום פלוני הוא.
- עתה נכנע פרעה ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרקכם יצג גם טפכם ילך עמכם (כד). ומסביר הרמב"ן כי אנשי המקנה היו, וכל רכושם וחילם במקנה היה, וחשב פרעה כי לא יניחו כל ממונם ויברחו. ואם אולי יעשו כן הנה ישאר לו עושר גדול, כי היה מקנה כבד מאד - וכ"כ האב"ע.
- וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה גַם אֶתָּה תִּתֵּן בְּיָדְךָ זִבְחִים וְעֹלֹת (כה), ומסביר רש"י לא דיך שמקננו ילך עמנו, אלא גם אתה תתן, והאב"ע כותב גם אתה חייב ליתן בידינו זבחים ועולות להקריב בעדך. והרמב"ן כותב לא אמר משה דבר זה על מנת להעשות, ולא עשה כן כלל, אבל הם דברי חיזוק. יאמר כי תכבד מאד יד ה' עליו ועל עמו, עד כי גם זבחים ועולות וכל אשר לו יתן בעד נפשו. ובאמת כי כאשר אמר להם (להלן יב לב) וברכתם גם אותי, היה נותן ברצונו כל מקנהו לכפר עליו, אבל לא עלה על דעת משה לעשות זבח רשעים תועבה (משלי כא כז), כי ה' חפץ דכאו, לא לכפר עליו, רק להענישו ולנער אותו ואת כל חילו בים.
- וַיַּחֲזֹק ה' אֶת לֵב פְּרָעָה וְלֹא אָבָה לְשַׁלְּחָם, וַיֹּאמֶר לוֹ פְּרָעָה לֹךְ מֵעַלִי הַשָּׁמֶר לֹךְ אֶל תַּסֵּף רְאוֹת פָּנֶי כִּי בְיוֹם רְאִיתְךָ פָּנַי תָּמוּת, וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֵּן דִּבַּרְתָּ לֹא אֶסָּף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ (כז-כט). ומסביר הרמב"ן פעם אחרת אחרי צאתי, כי במכת הבכורות לא ראהו, כי טעם ויקרא למשה ולאחר (להלן יב לא), שהלך עד פתח ביתם וצעק בחשך קומו צאו מתוך עמי (שם). או ששלח להם על יד המצרים שנאמר בהם (שם לג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ. ויתכן שיאמר לא אוסיף עוד ראות פניך, בהיכלך, שלא אבא עוד אני אליך, וכך אמרו באלה שמות רבה יפה אמרת, אל תוסף ראות פני עוד, איני בא אצלך, אתה בא אצלי. וכהסבר זה כתב האב"ע. והספורנו כותב כי תמות, כענין לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. אמנם כאשר קרא למשה ולאחר לילה קרא אותם על ידי עבדיו בלבד, כאמרו וירדו כל עבדיך אלה אלי.

מכת בכורות וההכנה ליציאה ממצרים

- וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עוֹד נִגַע אֶחָד אָבִיָּא עַל פְּרָעָה וְעַל מִצְרַיִם אַחֲרֵי כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם מִזֶּה קְשָׁלְחוּ כְּלָה גֵרֶשׁ יִגְרֹשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה (יב,א). ואומר הספורנו ישלח אתכם מזה כשלחו, באותו האופן ששלחו כבר מרצונו אותך ואת אהרן בשבט עברתו, כאמרו ויגרש אותם מאת פני פרעה באותו האופן ישלח אתכם עתה מוכרח בצרתו. כלה גרש יגרש אתכם, אבל אז גרש את שניכם בלבד ומפניו בלבד, אמנם עתה יגרש את כלכם מכל זה המקום. כי אמנם זו מדת צדקו של הקדוש ברוך הוא כשיתעקש אדם מעשות הראוי לבלתי עשות רצון קונו, יעשה מה שברח ממנו בצרה ויגון, ולא לרצון יהיה לו, כאמרו תחת אשר לא עבדת ועבדת את אויביך, אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם כאמרם ז"ל המבטל את התורה מעושר, סופו לבטלה מעוני.
- דִּבַּר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב (ב) ואומר הספורנו, שלא ידאגו שמא בסבת הממון ימסרו עצמם לרדוף אחריהם, כי בזה תהיה תשועתם.
- וַיִּתֵּן ה' אֶת חֵן הָעָם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם גַּם הָאִישׁ מֹשֶׁה גָּדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינֵי עַבְדֵי פְּרָעָה וּבְעֵינֵי הָעָם (ג). ואומר הרמב"ן וטעם ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים. שלא היו אנשי מצרים שונאים אותם על המכות, אבל מוסיפין בהם אהבה ונושאים חן בעיניהם, לאמר, אנחנו הרשעים גם עושים חסם, וראוי הוא שיחונן אתכם האלהים. גם האיש משה, המביא עליהם המכות, גדול מאד בכל ארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ואנשי ריבו. ובעיני העם, ישראל, אחרי שאמרו לו ירא ה' עליכם וישפוט (לעיל ה כא), אחרי ולא שמעו אל משה מקוצר רוח (שם ו ט), כי נתגדל מאד בעיניהם בראותם כי נאמן הוא לנביא לה'. ויש אומרים כי בעיני העם, עם מצרים. ולא אמר בעיני פרעה ובעיני עבדיו, כי השם אמצך את לבו כנגד משה ודבר לו שלא כהוגן עתה פעמים (לעיל י י, כח), כי רצה ה' שיבא אליו וישתחוה לו כבא אדם אל שונאו, כי כל זה גדולה ומעלה למשה. והאב"ע כותב כי היו רבים מהם משאילים אותם מפני כבוד משה וכ"כ הספורנו.

